

Dr RADOSAV ANIČIĆ

UDRUŽIVANJE RADA — ZAKONITA TENDENCIJA RAZVOJA
SAMOUPRAVNIH PROCESA OSLOBOĐENJA
ČOVEKA — RADNIKA

„Zadatak proletarijata sastoji se u tome, da preobrazi sadašnji kapitalistički karakter ovog organizovanog rada i tih centralizovanih sredstava za rad, da ih iz oruđa klasne vladavine i klasne eksploatacije pretvori u oblike slobodnog udruženog rada i u društvena sredstva za proizvodnju“.

Marks¹

1. OSNOVNO ZNAČENJE SOCIJALIZMA

Poznato je da marksistička teorija o razvoju ljudskog društva, primenjujući naučni, dijalektičko-materijalistički pogled na svet, ljudsko društvo shvata, ne kao čvrst kristal već kao živi organizam koji se neprestano nalazi u procesu svoga *revolucionarnog transformisanja* iz jedne u drugu, uvek na višem nivou ispoljenu fazu razvoja. Kontinuitet razvoja, kao bitna odredba svakog ljudskog društva se ostvaruje time što svaka faza njegove razvijenosti „u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi tragove društva iz čije utrobe izlazi“.² Iako od strane klasika marksizma data u okviru objašnjenja prirode i nasleđa komunizma, navedena misao ima daleko šire značenje. Njena sadržina je praksom razvoja ljudskoga društva potvrđena kao zakonitost njegovog celokupnog kretanja. Otuda i njeno pravo značenje dobija svoj puni smisao tek u sklopu Marksovog stava „da nikada neka društvena formacija ne propada pre no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikad, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju pre no što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već

¹ K. Marks, I skica za Građanski rat u Francuskoj, Pariska komuna 1871—1979, I izbor, Institut za savremenu istoriju Beograd, 1971, str. 334—335.

² K. Marks, Kritika Gotskog programa, „Kultura“, Beograd, 1959, str. 16.

rodili u krilu samog starog društva“.³ To znači da ni jedna društveno-ekonomska formacija, ne može u fazi svoga nastanka postojati kao čista — oslobođena od nasleđa prošlosti a niti bez primese elemenata novog društva. *Elementi starog u novom i obrnuto, novog u starom društvu su nužni ali i protivurečni*. Predstavljaju dijalektičko jedinstvo neprestanih sukoba, i na kvalitativno novim proizvodnim odnosima razvijenim, specifičnim obeležjima novog društva. I upravo, preko tih sukoba, koji se prevashodno razrešavaju u materijalnoj oblasti ljudskog društva i vrši se kretanje i njegov razvoj. Najači intenzitet svoga ispoljavanja ovi sukobi imaju u onim fazama razvoja koje se javljaju na razini između dijametralno suprotnih, klasnih i besklasnih društava, tj. između epoha razvoja ljudskog društva. Socijalizam je markantan primer toga.

Istorijski smešten između klasnog, antagonističkog — kapitalističkog i bezklasnog — komunističkog društva, socijalizam predstavlja prelazni period u dvostrukom smislu reči. Označava prelaz iz jedne u drugu društveno-ekonomsku formaciju, ali prelaz između dve epohe suprotne suštine — klasne i besklasne. Zbog toga on sa sobom nosi radikalne promene, za razliku od recimo prelaza iz feudalizma u kapitalizam koji označava „uglavnom metamorfozom iste društveno-ekonomske sadržine (privatnog vlasništva, podele rada, društvenog uređenja i sl.)“.⁴ Zbog toga socijalizam „ne može, kako je pisao Lenjin, da ne bude period borbe između kapitalizma koji izumire i komunizma koji se rađa, ili drugim rečima između pobedjenog ali ne i uništenog i rođenog, ali još uvek sasvim nekakog komunizma“.⁵ Kao prelazni period, socijalizam nije prosta negacija kapitalizma, ni neki apstraktno humanistički cilj, već je stvarni „realni istorijski proces nastajanja novog iz starog, pun unutrašnjih protivurečnosti i suprotnosti koje iz tih protivurečnosti izvire“.⁶ Rešavanjem tih protivurečnosti socijalizam vrši istinski revolucionarni preobražaj kapitalizma u komunizam⁷, potiskujući do uništenja i poslednje ostatke buržoaskih odnosa proizvodnje. Time socijalizam završava „predistoriju razvoja ljudskog društva“⁸ i uvodi ga u novo razdoblje — stvarne ljudske istorije, tj. u komunizam. I više od toga. Utirući put njegovom razvoju *socijalizam stvara sredstva borbe protiv ostatka prošlosti*. On je sistem prevladavanja elemenata buržo-

³ K. Marks, Predgovor Prilogu kritici političke ekonomije, Beograd, 1956, str. 9.

⁴ Dr A. Dragičević, Teorija i praksa socijalizma, Zagreb, 1966, str. 52.

⁵ V. I. Lenjin, Ekonomika i politika u epohi diktature proletarijata, Sabrana dela, Beograd, 1960, Knjiga 13, str. 275.

⁶ B. Zihlerl, Socijalistička politika i dezalijenacija čoveka, „Komunist“ br. 376 od 1964. godine, str. 8.

⁷ „Između kapitalističkog i komunističkog društva leži period revolucionarnog preobražaja prvog u drugo“ (K. Marks, Kritika Gotskog programa, navedeno izdanje, str. 36).

⁸ K. Marks, Predgovor Prilogu Kritici političke ekonomije, navedeno izdanje, str. 9.

askog društva i razvijanja novih odnosa među ljudima. Putevi ostvarenja ovih ciljeva i čine društveno-ekonomsku suštinu socijalizma. To su procesi podruštvljavanja proizvodnje i produkcionih odnosa, eliminisanje eksploatacije i međusobne podređenosti. Zatim, procesi revolucionarnog preobražaja sistema vlasti, koji se vrši raslojavanjem državnog aparata i predajom vlasti u ruke proletarijata. Otuda, Program Saveza komunista Jugoslavije i definiše socijalizam kao „društveno uređenje zasnovano na podruštvljenim sredstvima za proizvodnju, u kome društvenom proizvodnjom upravljaju udruženi neposredni proizvođači, u kome se vrši raspodela prema principu „svakome prema radu“, u kome se, pod rukovodstvom radničke klase, koja se kao klasa i sama menja, svi društveni odnosi postepeno oslobađaju klasnih suprotnosti i svih elemenata iskorišćavanja čoveka od strane čoveka“.⁹ Samo kao takav, socijalizam se u praksi i stvarno može potvrditi kao niža etapa ili prva faza komunizma. „Ovde imamo posla, piše Marks u Komunističkom manifestu, sa društvom, ne onakvim kakvo se ono razvilo na vlastitoj osnovi, nego obrnuto, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo izlazi, s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi mladeže starog društva iz čije utrobe izlaze“.¹⁰ Socijalizam je znači omeđen društvenim sistemima sa različitom društveno-ekonomskom sadržinom: *kapitalističkim kao sistemom najvišeg stepena otuđenja i komunističkim, kao društvom u kojem će postojati sve pretpostavke za prevazilaženje otuđenja*. Nastao na ruševinama prvog (kapitalizma), socijalizam veoma dugo nosi pečat ostatka njegovih produkcionih odnosa. Naslanja se na mnoštvo, što je sa stanovišta ovih razmatranja posebno bitno, otuđenih oblika.¹¹ Otuda, socijalizam *nije, i po svojoj prirodi ne može biti imun* na odvijanje i izvesnih otuđenih procesa u njemu, niti pak ih se on može tako brzo osloboditi. Reč je samo o tome, da oni, u odnosu na otuđenje u klasnim formacijama imaju druga obeležja. Njihov izmenjeni karakter je u tome što se otuđenje u socijalizmu *ne vrši u cilju klasne eksploatacije*. Ono ovde može

⁹ Program SKJ, Kultura, Beograd, 1958.

¹⁰ K. Marks, Kritika Gotskog programa, navedeno izdanje, str. 16.

¹¹ Izvanrednu sistematizaciju ovih ostataka prošlosti dao je dr D. Leković. Po njemu, one su trojake: „U oblasti ekonomije, ostaci u oblasti političke nadgradnje, i najzad, ostaci u ideologiji i društvenoj svesti.

U oblasti materijalnih odnosa to su pre svega društvena podela rada, robska podređenost individua ovoj podeli rada, robna proizvodnja, proizvodnja prometa vrednosti, razmena proizvoda prema zakonima razmene — zakonima vrednosti, raspodela prema ostvarenom radu (ovo se ne bi moglo podvesti pod „ostatke prošlosti“ obzirom da je za ostvarenje ovog principa raspodele nužan razvijen samoupravni socijalizam — R. A.).

U domenu političke nadgradnje, tj. pre svega država sa odgovarajućim političkim kompetencijama, hijerarhijskom birokratijom itd.

U oblasti svesti, to su religiozni misticizam i različiti oblici fetišizma kao ideološke iluzije, itd.“ (Dr D. Leković, Marksistička teorija otuđenja, Beograd 1968, str. 340).

imati samo etatiističko ili robno obeležje. Otuđenim položajem radnika u socijalizmu se ne koristi privatna vladajuća klasa, već državni aparat ili izvesne društvene strukture, pa čak i posebne delatnosti koje se po osnovu svoga povlašćenog monopolskog položaja u procesu društvene reprodukcije mogu takođe naći u ulozi uzurpatora vlasti i prisvajaća dohotka od neposrednih proizvođača. Ali i kao takvo, ono je nespojivo sa istorijskim ciljevima postojanja socijalizma usmerenih ka otklanjanju klasnih i uspostavljanju besklasnih odnosa među ljudima. Za razliku od kapitalizma kome je otuđenje imanentno, socijalističko društvo se mora potvrđivati ne samo kao materijalno bogatije, već i kao humanije, valorizujući čoveka i ljudske vrednosti.¹² *Njegov osnovni princip, poboljšanje i humaniziranje celovitog položaja čoveka* se može realizovati samo putem „borbe za takve društveno-ekonomske i društveno-političke odnose čiji je kreator i gospodar sam čovek, a ne snaga u ime njega i nad njim“¹³, dakle, putem radikalnog otklanjanja uzroka otuđenog položaja čoveka. Samo tako, socijalizam će uspeti da odgovori svojoj funkciji prve, ili niže faze komunizma, kao slobodne asocijacije udruženih proizvođača u kojoj će oni „svoj promet materiji sa prirodom“ dovesti pod svoju zajedničku kontrolu, umesto „da on sa njima gospodari kao neka slijepa sila“ i vršiti ga „pod uslovima koji su najadekvatniji i najdostupniji ljudskoj prirodi“.¹⁴ Uslov za to, po Marksu je da „nestane ugnjetavajuće potčinjenosti individue podeli rada, a s njom i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada, kad svestranim razvitkom individue porastu produktivne snage i kad svi izvori kolektivnog bogatstva poteknu obilnije“.¹⁵ Znači kao društvo koje je društvo izobilja i bede — kapitalizam se smenjuje borvom za društvo izobilja ali bez bede — socijalizmom.

Iz svega toga i naš stav da ako neko društvo želi da se razvije i u odnosu na kapitalizam potvrđuje kao novo, kvalitetnije i humanije — socijalističko društvo, ono mora, stvarati sopstvenu osnovu za prevazilaženje svih, pre svega antagonističkih ostataka prošlosti, eliminisati uzroke otuđenog (degradiranog) i neravnopravnog položaja radnog čoveka u svim oblastima svoje aktivnosti, odnosno razvijati produkcione odnose u pravcu svestrane emancipacije i svestranog slobodnog razvoja ljudske ličnosti u cilju obezbeđenja, u Marksovom smislu te reči čovekovog povratka „samome sebi“. Otuda i dobro poznato Marksovo upozorenje radničkoj klasi sveta da ona, ukoliko želi postići svoje oslobođenje mora prolaziti kroz duge borbe, kroz čitav niz istorijskih procesa koji menjaju prilike i ljude, i da

¹² „Borba između kapitalizma i socijalizma nije samo i prvenstveno borba za veću produktivnost rada, već prije svega borba za čovjeka, za čovjekovo očovečenje“ (V. Vlahović, *Revolucija i stvaralaštvo*, BIZ, 1973, str. 21).

¹³ *Ibid.*, str. 27.

¹⁴ *Kapital III*, Marks—Engels, *Sabrana dela*, „Prosveta“, Beograd, 1971, knjiga 23, str. 682.

¹⁵ K. Marks, *Kritika Gotskog programa*, navedeno izdanje, str. 17.

radnička klasa mora samu sebe osloboditi, predstavlja imperativ socijalističkog razvoja. Ono odražava i poseban istorijski oblik ispoljavanja protivurečnosti socijalističkog društva. Naime, zbog izmenjene suštine bića radničke klase, ove se više ne javljaju kao u kapitalizmu u obliku sukoba između najamnog rada i kapitala, već kao suprotnosti između društveno-ekonomskog položaja radničke klase i njenih istorijskih ciljeva. A prevazilaženje ovih suprotnosti i jeste osnovni smisao i zajednička odredba prve faze socijalističkih revolucija. Njima je zajedničko i to, da se po osvajanju političke vlasti, zbog čitavog niza objektivnih okolnosti, pre svega ekonomskog siromaštva a otuda i nerazvijenosti radničke klase, društveno organizuje na principima revolucionarnog etatizma. I tu, čini mi se, tek u *ovoj fazi socijalističkih revolucija nastupa vododelnica u njihovim daljim tokovima*. Naime, koliko će dugo trajati period totalne državne vladavine, kada će ona izvršiti pripreme za ustupanje svog vladajućeg položaja radničkoj klasi, što i jeste krajnji cilj i smisao svih socijalističkih pokreta, da li će revolucionarni etatizam prerasti u njegov birokratski oblik ili ne, zavisi, nema sumnje od konkretnih društveno-istorijskih uslova, ali i od toga, kako socijalistička država shvata svoju ulogu i koliko su ona i radnička klasa koju zastupa, pronikli u objektivne zakonitosti društvenog razvitka.

Jugoslovenski radnički pokret se još u toku oružanog dela revolucije, a i posle nje, po preuzimanju političke vlasti, bazirao više no i jedan drugi na autentičnom marksizmu. Shvatajući ga ne samo kao učenje o izmeni sveta, već i kao njegovo praktično revolucionarno menjanje u pravcu čovečnog društva ili područjelnog čovečanstva, on je, posle veoma kratkog perioda revolucionarnog etatizma otvorio izuzetne procese čovekovog oslobođenja.

Na duži rok označeni kao put stvaranja društva udruženog rada ovi procesi, već 1950. godine, donošenjem Zakona o samoupravljanju, postaju osnovnim opredeljenjem jugoslovenskog društva.

2. RAZVOJ SAMOUPRAVNOG JUGOSLOVENSKOG SISTEMA KAO POSEBAN ISTORIJSKI OBLIK STVARANJA USLOVA OSLOBOĐENJU

Kao i svaki drugi proces u nastajanju, koji bi se gradilo bez ikakvih, ne samo sopstvenih već i svetskih iskustava i samoupravljanje se nije moglo razvijati bez izvesnih zastoja, poremećaja, nekada čak i kriznih,¹⁶ pa i lutanja. No i pored toga, ono se za proteklih trideset

¹⁶ „Razvoji društvenih odnosa na osnovi samoupravljanja proteklih godina nije predstavljao pravolinijsko kretanje. To je bio jedan istorijski protivurečan proces koji je uz stalnu tendenciju prodora napred, bio praćen kolebanjima i zastojima. Bilo je to uslovljeno kako raznim objektivnim teškoćama tako i slabostima subjektivnih snaga koje su taj proces nosile“ (M. Popović, Uloga društvenog proizvođača u razvijanju samoupravnog društveno-političkog sistema, izlaganje na II Kongresu samoupravljača, Pariska komuna II, 1871—1971, navedeni zbornik, str. 1348).

godina razvilo u celoviti sistem društvenih odnosa, afirmisalo kao najsigurniji dezalijenacioni faktor radničke klase i preko toga, konkretno u praksi dokazana mogućnost, a i opravdanost organizovanja socijalizma kao samoupravnog sistema.

Preko ukidanja ma kakvih oblika postojanja svojinskih monopola, samoupravljanje je od svojih prvih pojava oblika išlo u pravcu stvaranja uslova za potpuniju decentralizaciju državne vlasti i prenošenje upravljanja privrednim tokovima na radne kolektive. Pružanje mogućnosti radnicima da se potpunije uključe u sistem odlučivanja o svim pitanjima društvene reprodukcije nije moglo imati snagu automatskog potiskivanja državne vlasti. Njene ingerencije u sistemu upravljanja proizvodnjom, odlučivanja o raspodeli, razmeni i potrošnji, zbog zadržavanja državne svojine nad sredstvima proizvodnje kao dominantnom vlasničkom odnosu¹⁷, su značile i dalje, mada u manjem obimu prisustvo etatičko birokratskih elemenata vlasti. Dolazi do potenciranja suprotnosti interesa između radnih kolektiva i državnih organa. Istovremeno, davanje više sloboda delovanju tržišnih zakona povećava konkurenciju između radnih kolektiva. Time se protivurečnosti prenose i na odnose između samih proizvođača. *Polpomognute lokalističkim tendencijama ojačane vlasti društveno-političkih zajednica* ove se manifestuju u podređivanju društvenih interesa sopstvenim.¹⁸

Sve to ukazuje da se samoupravljanje, kao društveni odnos još uvek nalazilo na samome početku svoga razvoja. Radni kolektivi, *opterećeni ostacima starog i bez potrebnog samoupravnog znanja i iskustva*, i dalje su ostajali po strani društveno-ekonomskih zbivanja.

Ispoljene slabosti su zahtevale nova društvena ustrojstva i nove akcije, ali su i ukazivale na osnovne pravce iznalaženja novih mogućnosti za proširivanje i jačanje samoupravnih prava radnika. Ove su nađene, u Ustavnim zakonima iz 1953. godine, uvođenju društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju, i time omogućenim daljim

¹⁷ „U tim prvim godinama, međutim, sva pitanja raspodele, razmene i potrošnje bila su još uvek u državnim rukama, jer se i dalje zadržava državna svojina nad sredstvima za proizvodnju, kao dominantni odnos, na osnovu kojeg je država preko budžeta privajala celokupne rezultate rada radnih kolektiva (državnih) preduzeća i njima raspolagala na način na koji radnici nisu mogli bitnije da utiču“ (Dr M. Pavlović, *Istorijski koreni samoupravljanja*).

¹⁸ Ove pojave su do te mere pretile daljem društveno-ekonomskom razvoju zemlje da je na VII kongresu SKJ (održanom 1958. godine) drug Tito upozorio: „Interesi pojedinaca i lokalnih privrednih i drugih jedinica moraju se usklađivati sa interesima čitave zajednice. Komunisti ne smeju dozvoliti da jedna privredna organizacija ili jedinica, zbog nekih svojih egoističnih ciljeva, radi na štetu drugih organizacija i privrednih jedinica. Odnosi između pojedinih privrednih preduzeća ili drugih proizvođačkih organizacija, kao i ustanova moraju se zasnivati na uzajamnoj koristi i međusobnom pomaganju. Svaka nepoštena manipulacija i materijalno oštećenje drugih ide na štetu čitave društvene zajednice i njenog ugleda. Govorim to zbog toga što još i danas ima takvih pojava...“ (J. B. Tito, Referat na VII Kongresu SKJ, Referati sa Kongresa KPJ (SKJ), Beograd, 1977, str. 288—289).

procesima decentralizacije državne uprave. Prenošenjem sredstava za proizvodnju u „vlasništvo“ onih koji ih i koriste, radni kolektivi, institucionalno organizovani u obliku preduzeća dobijaju i nova samoupravna prava. To su prava radnih kolektiva da „upravljaju privrednim organizacijama neposredno i preko radničkih saveta... i drugih predstavnika tela“, da samostalno raspoložu dohotkom organizacije koji joj preostaje po izvršenju društvenih, ne više državnih obaveza; da samostalno određuju „zarade trudbenika“. Od posebnog značaja za proširenje uticaja neposrednih proizvođača na upravljanje društvenom reprodukcijom je uvedeno pravo „proizvođača da preko svojih predstavnika u većima proizvođača utvrđuju materijalna sredstva koja se odvajaju za podmirenje društvenih potreba i da odlučuju o upotrebi tih sredstava”.¹⁹ Ovim, sa stanovišta nivoa materijalne razvijenosti društva i stepena razvijenosti socijalističkih produkcionih odnosa izuzetno revolucionarnim merama, samoupravna delatnost radnika dobija pravu, progresivnu sadržinu. Administriranje države u privredi i u određivanju ponašanja radnih kolektiva gubi raniji, dominantni značaj. Stvaraju se uslovi za otklanjanje državnog posredništva između rada i proizvođača. Stavljajući proizvođače u poziciju da odlučuju o pitanjima proizvodnje i raspodele, *ustavnim zakonom je otpočeo proces neposredne vladavine radnika uslovima i rezultatima rada.*

Međutim, potpunije ostvarenje ovih načela, u znatnoj meri je bilo otežano etatističko-birokratskim ostacima koji su sputavali subjektivne snage društva da iznađu najefikasnije puteve njihove primene u praksi. Pored toga, dugogodišnje zahtevanje dohotka privrede od strane države osiromašilo je i onako oskudnu materijalnu osnovu samoupravljanja. Materijalne i kadrovske nemogućnosti za uvođenje nove tehnike i tehnologije, onemogućavale su bržu modernizaciju proizvodnje. Time uslovljeni ekstenzivni način privredivanja bio je višestruka smetnja razvoju samoupravljanja. Radni kolektivi nisu mogli obezbeđivati potrebnu akumulaciju, što ih je stavljalno u ekonomsku zavisnost od banaka i činilo nužnim državno intervenisanje. Neracionalno korišćenje radne snage i ionako skromnih proizvodnih kapaciteta znatno je poskupljivalo proizvodnju. Preduzeća su bila nekurentna prema stranim partnerima. Otuda i razgranat sistem mera državne regulative. Država je morala „planom i drugim instrumentima ekonomske politike u velikoj meri detaljno da reguliše privredne tokove, posebno proces proširene reprodukcije. Bio je ograničen prostor za razvoj samoupravnih odnosa, uticaj radničke klase — neposrednih proizvođača — na raspodelu i korišćenje viška rada, naročito kad se radilo o proširenoj reprodukciji. Skoro potpuno administrativno — budžetsko finansiranje vanprivrednih delatnosti usporavalo je njihove ekonomsko osamostalji-

¹⁹ Ustavni zakon iz 1953, član 6.

vanje, a samim tim ograničavalo razvoj odnosa samoupravljanja u ovim delatnostima“.²⁰

Kumuliranje označenih protivurečnosti između opredeljenja jugoslovenskog samoupravnog društva i njegovog ostvarenja u praksi šezdesetih godina (dakle, posle čitave decenije od uvođenja samoupravljanja) je ozbiljno zapretilo da ugrozi postignute rezultate i samoupravne tokove društva skrene sa započetog pravca razvoja. Trebalo je iznaći nove oblike izmene postojeće prakse. Oni su traženi u novim formama osamostaljivanja radnih kolektiva uz istovremeno podružljavanje njihove društveno-ekonomske aktivnosti.

Na osnovu stečenih iskustava i ostvarenih rezultata u razvoju samoupravljanja, sledeći započete procese približavanja društva Marksističkom poimanju asocijacije slobodno udruženih proizvođača u periodu 1960—1970. vrši se intenzivna dogradnja društveno-ekonomskih odnosa samoupravljanja. Donošenjem Ustava 1963. godine, merama privredne reforme 1965. i Ustavnim amandmanima iz 1968. godine samoupravni odnosi se postavljaju u nove društveno-ekonomske okvire. Napuštanje sistema centralističkog planiranja, naglašenije društveno opredeljenje za rad i rezultate rada kao osnove materijalnog i društvenog položaja svojine, davanje više ali kontrolisanih sloboda u delovanju zakonitosti robne proizvodnje²¹, označavaju potpunu afirmaciju samoupravljanja kao dominantnog društvenog odnosa. Konkretni izraz njegovog razvoja u ovoj fazi bio je u proširenju prava radnih kolektiva na samostalno raspolaganje sopstvenim viškom rada i samostalno, na osnovama samoupravljanja regulisanje unutrašnjih odnosa radnih kolektiva.

Neposredan rezultat ovih promena na strani samoupravnih odnosa je porast proizvodnih snaga društva²² i učvršćivanje samoupravnih odnosa kao osnovnih, bazičnih odnosa razvoja jugoslovenskog društva. Sa stanovišta daljeg razvoja samoupravljanja ova faza njegovog razvoja je od izuzetnog značaja po tome, što je u njoj, kako je istaknuto u dokumentima II kongresa samoupravljača (održanog

²⁰ Iz Ekspozea predsednika Savezne skupštine, Milentija Popovića podnetog na 10 zajedničkoj sednici Saveznog veća i Veća naroda, 25. novembra 1968. godine.

²¹ „Orijentacija na to da se državna svojina na materijalne uslove proizvodnje transformiše u društvenu svojinu (odnosno likvidira svaki svojinski monopol na te uslove) i da se centralizovano upravljanje privredom zameni samoupravljanjem radnih ljudi, nužno je vodilo ka sve većem proširivanju robno-novčanih veza i odnosa i sve potpunijoj afirmaciji robnog karaktera jugoslovenskog privrednog sistema“ (Dr Miladin Korać, Socijalistički samoupravni način proizvodnje I, Izdavački centar, „Komunist“, Beograd, 1977, str. 97.

²² „Samoupravljanje koje smo razvijali od 1950—1971. godine, odnosno do 1974. godine, dalo je neosporne rezultate i doprinelo da Jugoslavija, u relativno kratkom roku razvije proizvodne snage društva i ostvari društveni progres kakav nije poznat u istoriji razvoja socijalizma“ (Dr Milovan Pavlović, Istorijski koreni samoupravljanja, ideologija i udruženi rad, navedeno izdanje, str. 48).

1971. godine), samoupravljanje potvrdilo „istinsku istorijsku mogućnost da udruženi proizvođači odlučuju o rezultatima svoga rada i o poslovima društva“ i kao „humaniji i racionalniji oblik odlučivanja o zajedničkim poslovima proizvodnje i društva“.²³

Samoupravljanje je tako iz svake prelazne faze, a do sada ih je bilo više, izlazilo prošireno novim kvalitetnijim svojstvima. Njegova vitalnost i otvorenost za sva progresivna ljudska stremljenja su najbolji dokaz da ono sigurno vodi ka potpunijem oslobođenju čoveka — ka komunizmu. U to nas posebno uveravaju najnovija društvena opredeljenja izražena kroz Ustav SFRJ od 1974. godine, i Zakona o udruženom radu donet 1976. godine. Njihova usmeravajuća suština u pravcu udruženog rada ne znači odstupanje od ranije proklamovanih ciljeva razvoja, pa čak ni od onoga koji je još 1950. godine, na samome početku ostvarivanja samoupravnih produkcionih odnosa uzet za dominantni. Naprotiv, samo su analogno višem stepenu društveno-ekonomske razvijenosti i političke izgrađenosti radničke klase dobile novu, kvalitetniju sadržinu: umesto samoupravljanja radnih kolektiva, tj. njihovih predstavnika u ime društvene zajednice, i to u okviru državnog plana ono je sada postalo direktno i neposredno. Po ustavu iz 1974. godine radni ljudi odlučuju neposredno i ravnopravno sa drugim radnim ljudima. Samoupravljanje postaje pravo, čak i obaveza svakog, ono se kvantitativno širi i kvalitativno razvija. Ne zadržava se više samo u privredi, gde se i začelo. Prenosi se na sve tokove ukupnog društvenog života, a radnici samoupravljači dobijaju nove upravljačke kompetencije.

Ovim inicirani, neuporedivo viši nivo samoupravljanja, a time i kvalitativno nova pozicija radnika, su samo dokaz da se samoupravljanje u našoj praksi za proteklih 20-tak godina, i pored izvesnih, mahom objektivnih teškova veoma uspešno razvijalo.²⁴ To je samo potvrda da se ono svim svojim bićem kretalo ka, samome početku svoga razvoja zacrtanom društvenom opredeljenju, odnosno već 1950. godine realno utvrđenoj viziji njegovog razvoja ka potpunijem oslobođenju čoveka. Zadatak koji je pred jugoslovensku praksu postavljeno Zakonom iz 1950. godine, sadržan u tome što se on donosi „u cilju postupnog ostvarivanja upravljanja državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane samih radnih kolektiva prema socijalističkom načelu da društvenom proizvodnjom imaju upravljati, neposredno sami upravljači“,²⁵ ostao je u meri, u kojoj nije ostvareno osnovno opredeljenje na polju raz-

²³ Iz dokumenata II Kongresa samoupravljača Jugoslavije, Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950—1976. — dokumenti razvoja, „Privredni pregled“, Beograd, 1977, str. 249.

²⁴ Takva ocena je data i u dokumentima za pripremu stavova i dokumenata XI Kongresa SKJ. „Ekonomsko-društveni razvoj naše zemlje uprkos složenim i brojnim negativnim međunarodnim ekonomskim i političkim kretanjima tekao je uspešno, dinamično i uglavnom stabilno“ (Izdavački centar Komunist, Beograd, 1978, str. 11).

²⁵ Osnovni zakon o upravljanju... iz 1950. godine, Uvodna preambula.

voja samoupravljanja i u etapi njegovog uspostavljanja na osnovama udruženog rada. On je sada, samo zahvaljujući njegovom realizacijom stečenim uslovima, dalje preciziran i proširen novim zahtevima koji dosežu do tražnje da radnici u potpunosti ovladaju celinom društvene reprodukcije i da se celokupan sistem socijalističkog društvenog uređenja Jugoslavije zasnuje, upravo na neposrednoj vladavini radničke klase.²⁶

Ustavna razrada načina da se to u praksi što potpunije i ostvari, predstavlja svojevrstan doprinos daljoj stvaralačkoj razradi marksističkog humanizma, kao osnove oslobođenja čoveka i ostvarenja vizije komunizma.

Ustav i Zakon o udruženom radu, po svojim osnovnim odredjenjima i konkretnim rešenjima, predstavljaju jedan čitav program mera oslobođenja rada i čoveka. U tome je suština njihove sadržine, koja ne samo da se nameće, već je i eksplicitna, direktno naglašena. Tako Ustav definiše „oslobođenje rada kao prevazilaženje istorijski uslovljenih društveno-ekonomskih nejednakosti i zavisnosti ljudi u radu“ a njegovo ostvarenje vidi u ukidanju „suprotnosti između rada i kapitala svakog oblika najamnih odnosa, svestranim razvojem proizvodnih snaga, podizanjem proizvodnosti, smanjivanjem radnog vremena, razvijanjem i primenjivanjem nauke i tehnike, obezbeđenjem sve višeg obrazovanja za sve i podizanjem kulture radnih ljudi“.²⁷

U tome cilju, putem eliminisanja monopola privatne svojine, odnosno svojinskih osnova za korišćenje sredstava proizvodnje i učešća u raspodeli rezultata njihovog rada, otklanjaju se uzroci međusobnog potčinjavanja i eksploatacije tuđeg rada. Radeći na sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini radnik stiče pravo da odlučuje o svim pitanjima uslova sopstvenog rada i o raspodeli dohotka, a preko toga i o društvenoj akumulaciji. *Društveni kapital prestaje vladati radnicima*. Radnik je taj koji raspolaže kapitalom, a ne obrnuto. Time, ovaj gubi svoj klasni karakter. Vekovna podvojenost rada i kapitala se prevazilazi. Oni postaju objedinjeni i to u rukama radnika — udruženih proizvođača.

Oni prestaju biti puki izvršioci prostih radnih operacija koje im se nameću van njihove volje i saglasnosti. Umesto *da im uslove njihova rada diktira neograničena želja kapitala za profitom, ili pak od radnika izdvojeni državni aparat*, radnici sada, u uslovima razvijanja produkcionih odnosa na bazi udruživanja rada „koristeći se rezultatima svoga tekućeg i minulog rada i tekovinama opšteg društve-

²⁶ „Socijalističko društveno uređenje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije zasniva se na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima i stvaraocima čiji rad služi isključivo za zadovoljenje njihovih ličnih i zajedničkih potreba“ (Ustav SFRJ 1974, Osnovna načela, II deo, stav 1).

²⁷ Ustav SFRJ 1974, Osnovna načela, II deo, stav 3.

nog napretka²⁸ *sami i samostalno odlučuju u svim pitanjima ukupne društvene reprodukcije*. Njihova radno-proizvodna aktivnost dobija novu, upravljačku komponentu — neposredni proizvođači postaju nosioci društvene reprodukcije. Preko toga, procesi udruživanja rada se sve više potvrđuju kao istorijski oblik ostvarenja strateškog cilja socijalizma (izgradnja besklasnog društva i likvidacija otuđenja, bez čega, uče nas tvorci marksizma, socijalizam gubi svrhu i smisao svoga postojanja) i ključna tema savremene teorije i prakse jugoslovenskog samoupravnog sistema.

Već i ovo, sasvim ukratko podsećanje na mesto i ulogu udruženog rada, dato u kontekstu marksističke vizije budućeg ljudskog društva kao „zajednicu slobodnih ljudi koji rade društvenim sredstvima za proizvodnju i svoje individualne radne snage samosvesno troše kao jednu društvenu radnu snagu“²⁹, dovoljno jasno govori o izuzetnom značaju napora koji se čine u pravcu iznalaženja odgovarajućih oblika i načina udruživanja rada. Time se pred teoriju i praksu samoupravnog socijalizma nameće potreba što šireg i produbljenijeg sagledavanja karakteristika i osnovnih svojstava udruženog rada, a na bazi toga i istraživanja specifičnosti samoupravnih produkcionih odnosa koji počivaju na osnovama procesa rada. Na to nas je na X Kongresu SKJ-e upozorio i drug Tito: „Mislim, da naša marksistička misao treba mnogo više da istražuje karakter, faktore i razvoj socijalističkog društva i da se sa stanovišta socijalizma, kao procesa socijalističke revolucije, pristupa teorijskoj analizi svih snaga, odnosa i procesa u našem društvu. To se prije svega odnosi na oblast udruženog rada, kao historijskog procesa koji vodi marksovoj slobodnoj asocijaciji proizvođača...“.

Tito³⁰

3. SUŠTINSKO ODREĐENJE — OSNOVNO ZNAMENJE UDRUŽENOG RADA

Da suština marksističkog učenja o zakonitostima razvoja ljudskog društva predstavlja pouzdanu teorijsko-metodološku osnovu socijalističkog samoupravnog sistema, pokazuje i značaj koji ovo učenje ima za teorijsko tumačenje i praktično ostvarenje procesa udruživanja rada.

Iako se od strane klasika marksizma udruživanje rada ne uzima direktno za predmet ma i jedne analize, pa se u njihovim delima i ne mogu naći celovite rasprave o udruživanju, iluzorni su bili po-

²⁸ Ustav SFRJ od 1974. godine, Osnovna načela II deo, stav 2.

²⁹ Kapital I, Marks—Engels, Sabrana dela, „Prosveta“, Beograd, 1970, knjiga 21. str. 79.

³⁰ „Savez komunista Jugoslavije, u borbi za dalji razvitak socijalističke, samoupravne, nesvrstane Jugoslavije“, referat na XI Kongresu Saveza komunista Jugoslavije, Izdavački centar Komunistički, Beograd, 1978, str. 63.

kušaji stvaranje teorije udruženog rada na drugim osnovama. Veze između Marksizma i udruženog rada su neposredne i višestruke. One se ne izražavaju samo preko toga što udruženi rad predstavlja konkretizaciju marksističke dijalektičke logike osnovnih zakonitosti razvoja ljudskog društva i iz toga izvedenih stavova o njegovim ključnim (mada globalno datim) obeležjima u budućnosti. Načelno govoreći, elementi definisanja i šireg objašnjenja udruženog rada sadržani su u marksističkoj teoriji revolucije, u analizi prirode države, i procesa njenog odumiranja, zatim u okviru marksističkog tumačenja pravaca i oblika razvoja ljudskog društva, i iz svega toga izvedene vizije društvene organizacije u budućnosti.

U sklopu ovih razmatranja, sa stanovišta suštine udruženog rada posebno je bitna Marksova *analiza čoveka kao društvenog bića i položaja radnika proizvođača*. Suština ove analize, date preko teorije otuđenja i razotuđenja (oslobođenja) čoveka, čini ove neposrednom osnovom teorije udruženog rada. Međutim, s obzirom da je Marksova teorija otuđenja, data u sklopu analize prirode kapitalističkog načina proizvodnje, a da je objašnjenje oslobođenog rada i puteva njegovog stvaranja prisutno kao ključni element Marksove vizije komunističkog društva kao asocijacije slobodno udruženih proizvođača, to je, za širu teorijsku osnovu udruženog rada neophodno, a čini se i dovoljno poći od ova dva Marksova istraživačka područja. U njima se nalaze čak i direktna ukazivanja na osnovna svojstva udruženog rada, na načine i društveno-ekonomske pretpostavke njegovog stvaranja, pa i na istorijsku određenost. Identifikovanje ovih elemenata pojmovnog definisanja udruženog rada i objašnjenja njegove društveno-ekonomske suštine, predstavlja siguran teorijsko metodološki oslonac teoriji udruženog rada, a time i pouzdani kriterij zauzimanja sopstvenih stavova u odnosu na dileme povodom definisanja njegove suštine.

O udruženom radu Marks govori skoro isključivo u okviru razmatranja karakteristika više faze komunizma. Bilo da govori o pretpostavkama komunističkog društva, ili o putevima nastanka komunizma, o njegovim opštim pa i pojedinačnim obeležjima, Marks ih vezuje za udruženi rad. Taj momenat i činjenica da Marks komunističko društvo definiše kao asocijaciju slobodno udruženih proizvođača daju za pravo pretpostavci da se o ostvarenim odnosima udruženog rada može govoriti kao o proizvodnim odnosima komunizma.

Njegova niža faza ili socijalizam je samo prelazni period revolucionarnog preobražaja kapitalističkog u komunističko društvo. Istorijski uslovljen kao negacija kapitalističkih odnosa odnosima novog komunističkog društva socijalizam se razvija preko stvaranja, prvih javnih, početnih oblika udruživanja rada. Dijametralno suprotni odnosima kapitalističke proizvodnje³¹, odnosi *udruženog rada se ne mogu razviti na nasleđenoj kapitalističkoj osnovi*. Pretpostavke nje-

³¹ „Riječ udruženi jasno pokazuje da to više nije najamni rad; sada je to proizvodna delatnost koja je oslobođena od prisile privatnih vlasnika nad

govog stvaranja su upravo u prevazilaženju ovoga nasleđa i one se, prema Marks-u, imaju ostvariti u nižoj fazi komunizma, tj. u socijalizmu. Zbog toga se o *odnosima ostvarenog udruženog rada i ne može govoriti kao o dominantnim odnosima socijalističkog društva, već samo o procesima njihovog stvaranja.*

„Socijalizam je proces proizvodnje novog, što istorija još ne poznaje, stvaranje novih društvenih odnosa i novih ljudi“.³² To je *period udruživanja ali ne i udruženog rada.* Tek će buduće komunističko društvo, biti društvo udruženog rada, ali se već u prvom prelaznom periodu između kapitalizma i komunizma, nastajanje udruženog rada javlja kao njegovo bitno obeležje. Ono je izraz samoupravne orijentacije društva i sredstvo ostvarivanja njegovih ciljeva. U procesima udruživanja samoupravljanja nalazi svrhu i smisao svog razvoja. „Udruživanje rada nad sredstvima za proizvodnju u društvenom vlasništvu izražava bit samoupravljanja i označava na čemu društvo želi da se organizuje“.³³ Ono je izraz novog kvaliteta samoupravnih produkcionih odnosa, njihova posledica, ali i sredstvo daljeg širenja i jačanja samoupravljanja. Udruživanje rada predstavlja poslednji stupanj, fazu ovladavanja neposrednih proizvođača i šire, svih radnih ljudi materijalnim proizvodnim snagama društva. Sa toga stanovišta ona i omogućava najviši stepen razvoja samoupravnih produkcionih odnosa koji su potpuno ostvarljivi u uslovima asocijacije slobodno udruženih proizvođača.

Kako su odnosi udruživanja rada, odnosi slobodnog rada, kod čega nema nikakvih teorijskih sporova i dilema, to se za prvo, osnovno svojstvo udruženog rada može uzeti da je to *oslobođeni, dezalijenirani rad.* Utemeljen na radu a ne na svojini nad sredstvima za proizvodnju, udruženi rad izražava sasvim drugu suštinu od kapitalizma, od administrativno-centralističkog socijalizma, pa i od prve početne faze samoupravnog socijalizma. Ostvoreni udruženi rad ne sadrži u sebi ni jedan elemenat otuđenog rada. Otuda i procesi udruživanja, vode potpunom oslobođenju, pa se i oni, a posebno odnosi izgrađenog udruženog rada u celini ispoljavaju kao antikapitalistički. Na takav zaključak upućuje, pre svega dosadašnja praksa ostvarenja procesa udruživanja rada. Iako apsolutno mlada, sa svim karakteristikama početne faze razvoja, ona je već pokazala da se udruživanje veoma sporo ostvaruje, čak i u uslovima razvijenog samoupravljanja. Udruženi rad je još uvek samo cilj samoupravnog socijalizma, ali ne i njegova stvarnost.

Zasnovan na dobrovoljnosti, na principima potpune ravnopravnosti, uzajamne odgovornosti i solidarnosti, udruženi rad oz-

sredstvima za proizvodnju i od prisile socijalističke države ili neke njene produžene ruke“ (Dr A. Dragičević, Udruženi rad i samoupravljanje oslobođenje radničke klase, Kulturni radnik 30/75, str. 40).

³² M. Nikolić, Samoupravljanje kao diktatura proletarijata, Beograd, 1978, str. 24.

³³ Iz Platforme X Kongresa Saveza komunista Jugoslavije.

načava novi kvalitet samoupravnih društvenih odnosa. Nasuprot tome, „udruživanje“ najamnih radnika u kapitalizmu koje se često, po nama veoma pogrešno identifikuje sa stvarnim jugoslovenskim udruživanjem, je „jednostavno dejstvo kapitala koji ih jednovremeno zapošljava. Povezanost njihovih funkcija, kaže Marks i njihovo jedinstvo kao proizvodne celine leži izvan njih, u kapitalu koji ih okuplja i drži u zajednici. Usled toga im se povezanost njihovih radova u ideji prikazuje kao plan, a u praksi kao autoritet kapitaliste, kao sila tuđe volje, koja njihovo delanje podvrgava svojoj svrsi“.³⁴ Sem prostog zajedništva, ovo udruživanje ne sadrži ni jedan elemenat udruživanja rada. Njegova društveno-ekonomska suština sadržana je u slobodi odlučivanja radnih ljudi o svim vitalnim pitanjima svoje egzistencije. Oni postaju, zahvaljujući izmenjenom položaju, osnovnim subjektom društvenih zbivanja. Samoupravna prava radnih ljudi se šire na područje društvene reprodukcije u celini. I šire. Oni postaju kreatori i nosioci celokupne ekonomske i političke aktivnosti društva. Oslobođeni ma kakvog posedovanja i pritisaka u obavljanju svojih društvenih poslova, radni ljudi u uslovima udruženog rada samostalno odlučuju o celokupnom procesu svoga rada i načinu njegovog obavljanja.

Kapitalizam po definiciji, inače ne bi bio kapitalizam, ne pruža radniku takve uslove. Obrnuto, on se potvrđuje upravo u borbi protiv takvog položaja radnika. Uslovi njegovog reprodukovanja su uslovi porobljavanja radničke klase od strane kapitalista. Pre nego li se nađu u procesu rada radnici su podvojeni i razjedinjeni međusobnim odnosima ponude svoje radne snage na tržištu. Kapitalistički odnosi ih stavljaju u odnose međusobne konkurencije, koja se po svome značenju ne razlikuje od konkurencije ostalih roba. Mogućnost njihovog zbližavanja im pruža tek neposredni proces rada. Stoga, „njihova kooperacija počinje tek u procesu rada, ali u procesu rada oni su već prestali pripadati sebi samima. Kad u taj proces uđu oni postaju jedno telo s kapitalom. Kao kooperant, kao udovi jednog organizma, oni su samo poseban način egzistencije kapitala“.³⁵ Pre stupanja u radni proces, radnici su „povezani“ samo surovim zakonima tržišta radne snage. Ovi im se nameću kao spoljna, od njihove volje nezavisna i van mogućeg domašaja njihovog uticaja tuđa sila, koja ih posredstvom ekonomske prinude porobljava i goni u proizvodnju. Reč je o njihovom prisilnom vezivanju kapitalom i „udruživanju“ sa kapitalom. A kada već uđu u proces rada, postaju sastavni deo kapitala potpuno podređeni njegovoj prirodi. *Logika kapitala je logika prinude i eksploatacije*. On je mehanizam obezvređivanja ljudskog rada i gušenje ljudskih sloboda. Spajanje sa njim je jedini uslov opstanka, ali i u oblik dezavuisanja radnika kao subjekta proizvodnje. „Zato, kaže Marks, ni udruživanje radnika kako se ono pojavljuje u tvornici nisu postavili radnici, nego kapital.

³⁴ Kapital I, str. 297.

³⁵ Kapital I, str. 298.

Njihovo udruživanje nije njihovo postojanje, nego postojanje kapitala. U odnosu na pojedinog radnika ono se pokazuje kao slučajno. On se odnosi prema svome vlastitom udruživanju s drugim radnicima i kooperaciji s njima kao prema nečem tuđem, kao prema načinima delovanja kapitala³⁶. Nasuprot tome, udruženi rad podrazumeva da neposredni proizvođači, celokupne uslove svoga postojanja stavljaju pod svoju neposrednu kontrolu i da, kao stvaraoci dohotka, raspolažu ukupnim rezultatima svoga rada. Na taj način, umesto kapitala osnovnom proizvodnom snagom i ključnim subjektom društvene reprodukcije postaju radnici. Motiv njihovog privređivanja ne može biti drugo do preko zajedničkog stvaranja dohotka podmirenje sopstvenih potreba. A ovim procesima stapanja individualnog sa društvenim interesom uklanjaju se antagonistički odnosi, slabe granične (teritorijalne i funkcionalno omeđene) barijere poslovne aktivnosti. Na njihovo mesto izrastaju nove međusobne veze zajedničkog privređivanja, koje postaju vezama udruživanja. Sa toga staništa dr M. Korać s pravom ističe: „Jasno je da je, slično kao i u kapitalizmu, zajednički, odnosno kooperativni rad osnovni oblik rada u socijalističkom samoupravnom načinu proizvodnje”³⁷. Međutim, bilo bi sasvim pogrešno identifikovati ove radove. Njihova društveno-ekonomska suština, izražena preko razlika u nosiocima upravljanja radnim procesom, motivacije za kooperacije, oblicima, reklo bi se vezivnog tkiva i sl. čini ih dijametralno suprotnim oblicima rada. U uslovima udruživanja one se prostiru od najnižih organizacionih celina do nacionalne privrede. Tek potpunim ostvarenjem interesnih i funkcionalnih veza, zajednički radovi se potvrđuju, kako bi rekao Marks kao prirodni zglobovi društvenog rada, odnosno kao udruženi rad. To dalje znači da je kategorija udruženog rada pre svega makro kategorija, da se ne može govoriti o udruženom radu sa stanovišta pojedinačnog, od ostalih učesnika u procesu reprodukcije izdvojenog bavljenja ma kojom radnom aktivnošću. On označava povezivanje subjekta³⁸, institucionalno organizovanih radnih ljudi u obliku osnovnih organizacija udruženog rada, i društveno-političkih zajednica (komuna, pokrajina i republika) sve do federacije, pa i društveno-političkih organizacija. Integrišući ove oblike društvene strukture, i to odozdo na gore, udruživanje rada označava procese homogenizacije društva.

Na ovo ukazujemo zbog veoma čestog, neprihvatljivog vezivanja udruženog rada za pojedine privredne sfere društvenog života pa čak i njegovog identifikovanja samo sa neposrednim procesom pro-

³⁶ K. Marks, Temelji slobode, str. 250.

³⁷ Dr M. Korać, Socijalistički samoupravni način proizvodnje I, str. 542.

³⁸ Detaljnija objašnjenja subjekata udruživanja rada, njihove organizacione, upravljačke i motivacione strukture šire je dao dr D. Marsenić u radu Determinante i opredeljenja budućeg društveno-ekonomskog razvoja, Socijalizam br. 9/78, str. 79—84.

izvodnje.³⁹ Zanimaruje se da „udruživanje“ u cilju ostvarenja uskih, grupno svojinskih interesa, bez okretanja ka opštem društvenom interesu i nije udruživanje. Ovo između ostalog i zbog toga što se na taj način ne može ostvariti potpunije oslobođenje rada. Njegovo ostvarenje čak i u okvirima nacionalne privrede, posebno u njenim pojedinim strukturama je nemoguće. Sa toga stanovišta čini se neosnovanim vezivanje udruženog rada samo za rad nad sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Ono jeste osnov i polazna tačka udruživanja rada, ali, ukoliko bi se ostavili po strani radni ljudi sa sredstvima za proizvodnju u privatnoj svojini, to opet ne bi bio celoviti sistem udruživanja.

Prema tome, *nemoguće je govoriti o nekom izolovanom radu kao udruženom radu*, recimo na nivou grana ili pojedinih područja ili grana. Ovo bi vodilo parcelisanju privrede, zatvaranju u svoje okvire i širenju lokalističkih ambicija, a to je sve suprotno ciljevima udruživanja. Povezivanje organizacija udruženog rada samo po teritorijalnom ili granskom principu, odnosno zaustavljanje udruživanja na ovim nivoima je u suprotnosti i sa društvenim okvirima u kojima se udruživanje ostvaruje. To su „jedinственost osnove društveno-ekonomskih odnosa na kojima naša privreda počiva i jedinstvenost jugoslovenskog tržišta“⁴⁰, kao i samo društveno opredeljenje za integraciju ukupnog društvenog rada na samoupravnim osnovama. Zbog toga se udruživanje rada i ne može shvatiti kao *grupni oblik povezivanja radnika*. Ako oni svoje udruživanje ne nastave dalje, prema nivou grane, a zatim i privrede u celini, onda to i nije udruživanje u pravom smislu te reči. To mogu biti samo njegove pojedine faze ili delovi društveno udruženog rada. Udruživanje rada predstavlja poseban oblik socijalističkog podruštvljavanja ukupne privrede i društvene nadgradnje.

Znači, procesi udruživanja, nisu identični ni sa podruštvljenim. Podruštvljavanje je opšta zakonitost i karakteristika svakog sistema privređivanja⁴¹, a udruživanje rada rezultira samo iz onih procesa podruštvljavanja koji se, bez posredovanja, dakle direktno, osmišljavaju pre svega, od strane samih stvaralaca — neposrednih proizvođača. Analogno tome udruživanje rada ne može se identifikovati ni sa tehničko-tehnološkim zajedništvom određene grupe radnika na

³⁹ U osnovi ovih stavova leži uprošćavanje i svođenje samoupravljanja kao društvenog odnosa na odnose u okviru materijalne proizvodnje, pa čak samo i u okviru radnih kolektiva. Otuda, na primer i sledeći stav: „Odnosi u privrednim aktivnostima na društvenim sredstvima za proizvodnju... institucionalno su sinonim za ostvarenje socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa“ (Udruženi rad i ustavne promene, zbornik radova, Zagreb, 1971, str. 215).

⁴⁰ Dr A. Vacić, Principi i politika dohotka, „Radnička štampa“, Beograd, 1976, str. 39.

⁴¹ Tim povodom podsećamo se na, već u početku citiranu Marksovu misao: „Proizvodnja osamljenog pojedinca izvan društva, isto je tako besmislica kao i razvijanje jezika bez individua koje zajedno žive i između sebe govore“. (K. Marks, Temelji slobode, str. 8.)

obavljanju srodnih ili istih poslova u okviru konkretne organizacione forme proizvodnje. Ona se kao uslov šireg povezivanja, gotovo sama po sebi podrazumeva, ali sama za sebe nije i dovoljna za potpunije ispoljavanje društvenog svojstva proizvodnje, a još manje za otklanjanje antagonističkih i drugih protivurečnosti kao bitnog svojstva udruživanja. Naprotiv, zadržavanje na tom nivou, neminovno znači sputavanje potpunijeg korišćenja raspoloživog privrednog potencijala, a time i njegovog bržeg razvoja. Sa stanovišta društvenih odnosa takvo zajedništvo pogoduje reprodukovanju privatnih i grupnih interesa, znači i njihovih svojinskih odnosa koji se javljaju kao uzroci, ali i kao posledice anarhičnosti društva. Iz tih razloga, za stvaranje zajednice istinski udruženog rada potrebno je obezbediti i šire, *celovitije i na nivou cele društvene zajednice nesmetano odvijanje procesa podruštvljavanja*. Ovo je prirodni imperativ samoga procesa proizvodnje. Njegovo ostvarivanje može biti iz niza nacionalnih razloga uslovljenih specifičnošću samoga sistema, delimično sputavanog i ograničavanog, ali ne i ugroženog. Čak i kapitalistička privreda sve više pokazuje nemogućnost opstanka na drugim osnovama. Nezavisno od toga što su ovde motivi podruštvljavanja i putevi kojima se ono ostvaruje bazirani na kapitalističkim produkcionim odnosima i što time „kapitalistička proizvodnja, po Marksovim rečima rađa svoju vlastitu negaciju“, treba imati u vidu da su ovi procesi zakonita pojava svakog sistema društvene reprodukcije. Međutim, dok se u kapitalizmu, zbog postojanja privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju i time uslovljenom anarhičnošću na strani robnog privređivanja, podruštvljavanje najčešće javlja kao skup post-festum povremeno preduzetih „spasonosnih“ mera za ozdravljenje sistema, socijalizam, oslanjajući se na marksistički spoznate zakonitosti društvenog razvitka, ove procese ne samo da svesno podstiče, nego ih i uzima za bitne, polazne komponente celokupnog razvoja.⁴² Naravno, sredstva kojima se ovo podruštvljavanje vrši su različita (negde je to državna, negde kolektivna, a negde društvena svojina), ali im je cilj istovetan: *preko eliminisanja privatno-svojinskih odnosa i prevazilaženja društvenih antagonizama*, posebno onih koji su uslovljeni suprotnošću između privatnog i društvenog interesa stvaranje zajednice slobodno udruženih proizvođača u kojoj je „slobodan razvitak svakog pojedinca uslov slobodnom razvitku za sve“.⁴³ A to je već ostvareni komunizam.

⁴² Pored toga, nije irelevantna i činjenica da podruštvljavanje proizvodnje u kapitalizmu ne dira u suštinu kapitalističkih produkcionih odnosa sve dotle dok ono ne postane prepreka njegovom daljem razvoju.

⁴³ Marks—Engels, Manifest komunističke partije, Marks—Engels, Sabrana dela I, Beograd, 1949, str. 33.

Dr. RADOSAV ANIČIĆ

THE ASSOCIATION OF LABOUR — A TENDENCY IN THE DEVELOPMENT
OF SELF-MANAGING PROCESSES INVOLVED IN THE LIBERATION
OF THE WORKING MAN

S u m m a r y

The dialectics of the human society development legality, conditioned by the natural ability of productive relations to change their essence towards higher forms of development through the development of productive forces and thus also overcoming the remains of the old, acquires particular forms in socialism and is shown with great intensity. This is particularly true since it is a transitive period in which the working class, as Marx said, should „alter the capitalistic character of this organized work and those centralized means for work and transform them from the instruments of the class rule into the forms of associated labour“. Therefrom stems the important characteristic of socialism — the revolutionary transformation of the inherited relations of the alienated, degrading material and social position of man and worker to such relations in which „the free development of each individual is the condition of free development for all“ (Marx), i.e. relations of the association of free associated producers.

Thus one of the historical tasks of socialism is to find out and realize such a new adequate form of interhuman relations, i.e. such social relations that enable a complete economic and social rule of the working people over the material and social conditions of their existence, in which, contrary to the state of alienation, the objective factors of the social development (natural laws and the means of production) will be subordinated to those subjective — the power of the direct producers.

Starting from those premisses and the specificities of the conditions in which they should be realized, the Yugoslav society chose to concept the totality of the production relations on the basis of association, i.e. the association of labour as a historically new (organizational and essential) form of social work. It is a completely new form of social relations, expressing a totally different essence than the capitalist ones, the relations of the state socialism, and even from the early, first state of self-management. Those relations are based on work, not on property, and they are not realized as relations between classes (let us say capitalists and workers) but, through social agreements and on the principles of a complete equality of all participants in the process of the social reproduction of the self-managing agreement — inside the working class itself. It is a particular quality in the development of the self-managing productive relations; the process of the integration of the total social work; the form of the strengthening and a more powerful demonstration of direct self-management, and realizing a new dimension in the position of the worker. Working on the socially-owned means of production in order to satisfy their own and the social needs, they are no longer just the realizators of simple working operations superposed without their will and agreement. Their working conditions are no longer dictated

by an insatiable thirst of capital for profit, or by a state apparatus separated from workers; now, in the conditions of the production relations development on the basis of labour association, and using the results of their current and past work and the results of general social progress, workers independently make decisions themselves on all problems of the total social reproduction. Their working and productive activity acquires a new managing component — the direct producers become the bearers of the social reproduction.

Through all those components the processes of labour association as an expression of the development of the selfmanaged production relation are increasingly confirmed as a historical form of the realization of the strategic goal of socialism (the building of a classless society and the abolition of alienation; without that, as we learn from the creators of Marxism, socialism loses the aim and the sense of its existence) and it is the essential topic of the contemporary theory and practice of today's Yugoslav self-management system.

Д-р РАДОСЛАВ АНИЧИЧ

ОБЪЕДИНЕНИЕ ТРУДА — ЗАКОНОМЕРНАЯ ТЕНДЕНЦИЯ РАЗВИТИЯ САМОУПРАВЛЕНЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ОСВОБОЖДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА — РАБОЧЕГО

Резюме

Диалектика закономерностей развития общества, обусловленная имманентным свойством производственных отношений, заключающемся в том, что путем производительных сил, а тем самым преодоления остатков старого, они элементами нового общества меняют свою сущность к высшим формам развития, приобретает при социализме особые формы и особую силу своего проявления. Это вызвано прежде всего тем, что здесь речь идет о переходном периоде, в течение которого рабочий класс, по словам Маркса, должен преобразовать капиталистический характер этого организованного труда и этих централизованных средств труда и превратить их из орудий классового господства в формы объединенного труда. Отсюда вытекает, что существенным признаком социализма является революционное преобразование унаследованных отношений отчужденного деградирующего материального и общественного положения человека и рабочего в отношениях, при которых „свободное развитие каждого индивида является услвием свободного развития для всех“ (Маркс), т.е. в отношении ассоциации свободно объединившихся производителей.

В связи с этим, одна из исторических задач социализма — выявить и осуществить новую адекватную форму взаимоотношений между людьми, т.е. такие общественные отношения, которые обеспечивают всемерное

экономическое и политическое господство трудящихся над материальными и общественными условиями их существования, при которых, в противоположность состоянию отчуждения, объективные факторы общественного развития (естественные закономерности и средства производства) будут подчиняться субъективным, а именно — власти непосредственных производителей.

Исходя из этих посылок и специфики условий, в которых они должны осуществляться, югославское общество встало на путь разработки всей совокупности производственных отношений на основах объединения, т.е. на путь объединения труда как исторически новой (организационной и по существу) формы общественного труда.

Здесь речь идет о совершенно новом виде общественных отношений, который выражает совсем иную сущность нежели капиталистические отношения, отношения этатистского социализма и даже ранней первоначальной стадии самоуправления. Будучи основанными на труде, а не на собственности, они осуществляются не как отношения между классами (например, капиталистов и рабочих), а путем достижения общественной договоренности и на принципах полного равноправия всех участников процесса общественного воспроизводства и самоуправленческого взаимосоглашения в рамках самого рабочего класса. Это является фактически особым признаком развития самоуправленческих производственных отношений, процессом интеграции всего общественного труда, формой укрепления и более сильного проявления непосредственного самоуправления; тем самым оно придает новое „измерение“ положению рабочих. Трудясь с использованием средств производства в общественной собственности в целях удовлетворения своих и общественных нужд, они уже не являются только исполнителями простых трудовых операций, которые им навязываются независимо от их воли и согласия. Вместо того, чтобы условия труда навязывались им неограниченной жадностью капитала к прибыли или же обособленным от рабочих государственным аппаратом, в настоящее время в условиях развития производственных отношений на основе объединения труда, рабочие, используя результаты своего живого и прошлого труда и достижения общеобщественного прогресса, сами и самостоятельно решают все вопросы, касающиеся общественного воспроизводства в целом. Их трудовая деятельность приобретает новый, управленческий компонент: непосредственные производители становятся субъектами общественного воспроизводства.

Таким образом процессы объединения труда, как выражение уровня развития самоуправленческих производственных отношений, во все большей мере подтверждаются в качестве исторической формы осуществления стратегической цели социализма (построение бесклассового общества и ликвидация отчуждения, без которых, по учению основоположников марксизма, социализм теряет назначение и смысл своего существования), в качестве основной темы современной теории и практики югославской системы самоуправления в данный момент.